

הלכתי לראות את אח שלי ב'שומר הצעיר'. הלכתי ל'שומר הצעיר' וראיתי נערים בני ארבע עשרה עושים התעמלות. הלכתי עם חברה שכנה לי והסתכלנו, לא יותר. למחרת אני באה ל'בית יעקב', לחברה שלי קראו רישקה קרוק, אמרו: אידה ורישקה - אתן מגורשות מ'בית יעקב'. התחלנו לבכות, מה קרה? מה עשינו? המורה אמרה: אתן הייתן ב'שומר הצעיר', אתן שיקסות. אני מילא, אבל רישקה קרוק, ממשפחה כל כך אדוקה וכל כך ידועה. מה פתאום? היא בכלל פחדה ללכת לאמא להגיד דבר כזה. הלכתי הביתה וסיפרתי לאמא שאני רק הסתכלתי, אפילו לא נכנסנו לאולם. הם עשו התעמלות בחוץ. גירשו אותנו. כמובן שאמא הלכה מיד ושילמה כסף וקבלו אותנו בחזרה.

כשהייתי קטנה אהבתי את 'בית יעקב'. אחר כך זה לא דיבר אלי. אחר כך עזבתי את זה. היו עיסוקים אחרים. בבית ספר צריך היה ללמוד. חבר היה לי בחור שהייתי צריכה להתגנדר וכל הזמן לחשוב עליו.

ש. היה לך חבר בגיל שתים עשרה?

ת. הוא היה בן השכנים האלה שאמרתי לך, שידעו שאנחנו נתחתן. הוא היה בעצם תאום לאח שלי. הוא היה בשנתיים גדול ממני. ויום הוא היה בא אלינו הביתה ועוזר לי בשיעורים, כי בחשבון הייתי חלשה. בחשבון הוא היה עוזר לי והיה לי שר שירי אהבה שאני זוכרת. אפילו נשיקה הוא לא נתן לי אף פעם.

ש. היה מותר לשבת בן ובת יחד?

ת. בבית כן. לא יצאתי איתו, עוד לא יצאתי.

ש. היית מתגנדרת כשהוא היה בא?

ת. הייתי צריכה להתלבש ולהיות פשוט. הם מאד אהבו אותי, הם ידעו שיש להם כלה שלא תאכזב אותם, שיהיה בסדר. הרבה שנים עוד אחר כך חשבתי עליו.

ש. הוא היה גם בתנועה?

ת. לא יודעת אם הוא היה באיזו תנועה. הוא לא הלך לשום תנועה. הוא למד אנגלית, הוא רצה לעבור לתיכון. והוא באמת עבר לתיכון, אחרי כיתה ה' עברו לתיכון. הוא רצה להתקדם בלימודים וישב ולמד אנגלית. בזמן הזה אחי ישב וניגן בכינור. הוא למד כינור וזה למד אנגלית.

ש. את למדת לנגן על איזה כלי, או בלם?

ת. לא לא. אחי היה מאד מוכשר. כשהייתי נוגעת בבנז'ורה שלו, לא בכינור, אז ראיתי שאני לא יודעת כלום. הייתי יושבת על יד מנורת הנפט ומנסה קצת לנגן וראיתי שזה לא הולך. אמרתי: מה שאני לא אעשה - זה לא זה. הוא גם היה צייר. הייתי צריכה לצייר בבית ספר אז הייתי יושבת ואומרת: מה שאני מציירת זה לא זה, אני אביא את זה הביתה והוא יעשה לי תמונה. בסוף המורה אמרה לי: אידה, מה קורה לך? תציירי מה את יודעת. אמרתי: אני לא יכולה, בבית. בסוף היא הגיעה למסקנה שאני לא יכולה לצייר כי הוא מצייר. מה שלוקח ביד זה ציור, זה מדבר. זה לא בשבילי. אני הומאניסטית, אני אוהבת ספר.

ש. מה אהבת לקרוא באותה תקופה? את זוכרת? את קרונין בטח.

ת. את קרונין קראתי בגלל אמא, שהיה לי חשוב השפה הזאת הגוטית. ככה בגרמנית זה לא בעיה, כפי שאת יודעת. אהבתי סיפורים. אני זוכרת, כשראיתי פה את הסיפור עם לכלוכית, אז רשטתי כולי כשראיתי את הסיפור. אמרתי: אוי, זה סיפור. כל הסיפורים האלה שאני עכשיו מספרת לנכדים. סיפורים כאלה קלאסיים של האחים גרים, של אנדרסן. כל הדברים האלה שהיו מקובלים אז. גם היום זה מקובל.

ש. אהבתם ללכת לתאטרון או לבילויים?

ת. תאטרון היה לנו בחינם. אם מותר היה אז הלכתי, לכל דבר מותר היה. הדוד היה נותן כרטיסים להורים והם היו הולכים. גם מטעם בית ספר היינו הולכים לקולנוע. אני זוכרת שהלכתי ל'ואלס על הדנובה' של שטראוס. שהיא שמה עליו את הפתקאות, ואני תמיד זוכרת איך התרגשתי. כמה שהתרגשתי. היו נותנים לנו ללכת לקולנוע, היתה התעמלות, היתה שירה. אני הייתי במקהלה של בית ספר. היתה איזה חגיגה גדולה וצריך היה לבוא קצין פולני גבוה מוארשה. הם רצו לסלק את כל היהודים שאף יהודי לא ישאר. ראיתי שהם מוציאים אחד אחרי השני. מישהו לחש לי באוזן שמוציאים את כל היהודיות. אמרתי: אותי לא יוציאו כי אני לא מזיפת, לא האמני. בסוף הוציאו את כולם עד האחרון ואמרו גם לי: אידה, את מזיפת. ואני בכוונה לא שרתי, פשוט לחשתי, בשביל שלא ישמעו. היא לא שמעה את קולי והיא הוציאה את כל היהודים. למה - כי הם הלכו למועדון הפולני לשיר ולא רצו שם אף יהודי.

ש. ואז אמרו שאתן מזיפות כדי שתהיה סיבה להוציא אתכן?

ת. כן. לא רצו להעליב אותנו, כי ידעו שאין סיבה. אני זוכרת עד היום כמה שזה העליב אותי. למה? בכלל, אני הייתי המומה איך היא יכולה להגיד שאני מזיפת. אם אחי בחן אותי עם הכינור ושרתי מצוין, ולא זיפתי והייתי בטוחה שאני לא מזיפת. שרתי לפי התווים ולפי מה שלמדנו. הוא ניגן אבל אני ידעתי את התווים. אז זה נורא הרגיז אותי. באתי הביתה ובכיתי ואמרתי: את יודעת אמא, הוציאו אותי מהמקהלה, אבל אחר כך הם יחזירו אותי בחזרה.

אחר כך סיפרו לי שבבית ספר בכיתות היותר גבוהות היתה סגנית מנהלת מאד אנטישמית. מישהו אמר לי: תשימי לב, אם את עומדת ליד

הלוח, היא אומרת לך לעמוד במרחק שני מטר ממנה. זה היא עשתה רק ליהודיות. כל עוד לא ידעתי - לא ידעתי. ברגע שראיתי שזה ככה הבנתי שהיא באמת אנטישמית.

אז התחלנו להרגיש, זה היה בסוף שנת 1938 והתחילו כבר החוקים של קסטרובה (Kosterova). קסטרובה היתה תנועת נוער נאצית-גרמנית שהפיצה שהיהודים שוחטים את הפרות והפרה מתענה, ואסור לשחוט כשהפרה מתענה. עוד לפני שבאו הגרמנים היו חוקים שלא לקנות אצל היהודים, והאוקראינים התחילו לצעוק לא לקנות אצל יהודים, החרימו את החנויות היהודיות. אז פתחו משלהם.

ש. זה היה משהו ספונטני?

ת. זה בא מלמעלה. הפולנים והאוקראינים הכינו את עצמם לקראת המלחמה. ב-1939 פרצה המלחמה ובאו הרוסים והיו אצלנו עד שנת 1941. חילקו את פולין לחלק שהיה שייך לגרמנים עד לבוק וחלק שהיה שייך לרוסים.

ש. מיד בהתחלה, האם אולי באו פליטים יהודים ממקומות אחרים אליכם?

ת. בשנתיים האלה, בין 1939 עד 1941, הם היו עוברים את נהר הבוק והיו באים. הרבה יהודים באו לעיר שלנו. היו לנו מורים מהצד השני. אני עוד זוכרת שיתה לנו מורה שבאה מוארשה ואמרה שהיא משתקעת פה, בצד הזה הרוסי. היא אמרה שפה טוב לה, והם סיפרו מה שנעשה בצד השני. כל פעם באו פליטים חדשים, באו הרבה פליטים. והם נשארו והלכו עם כולם, כולם נגמרו. הם לא רצו לנסוע הלאה.

כשבאו הרוסים הם קודם כל הלאימו את הרכוש. הדודה הזאת המליונרית, המשרתת שלה התרגשה מזה שהלאימו את הרכוש של הגברת, שהמשרתת קבלה התקפת לב ומתה. הדודה והדוד הם חיו טוב. כשאנשים רעבו ללחם בגיטו היה להם ממה לחיות לעוד מאה שנה. כמובן שהבית שלהם נשאר שלם, ארבע קומות, מלמעלה עד למטה. ואחרי השואה כשבאתי

אני העזתי להכנס לשם. וכמו שהבית עמד, המיטה והכל, מה שהיה להם, חוץ מבעלי הבית. אני שאלתי איפה בעלי הבית ואז אמרו לי: את מי את מחפשת? אמרתי: אני מחפשת את המשרתת שעבדה פה. הוא אמר: אין פה אף משרתת, כאן אנחנו גרים והוציא אותי החוצה.

ש. כשבאו הרוסים היה שינוי בחיים שלכם?

ת. כן, כשבאו הרוסים לקחו מהעשירים ונתנו לעניים. קודם כל הוציאו את העשירים לסיביר. הוציאו את הקצונה הפולנית. לעומת זאת בבתי הספר עשו שינוי גדול. עשו בית ספר פולני ורוסי. מכיון שידענו על אנטישמיות אז הרבה יהודים עברו לבית הספר הרוסי.

בזמן הרוסים פתחו הרבה בתי קפה. היו חילופי אוכלוסין כי הוציאו את העשירים, היו בעיות שהוציאו יהודים לסיביר ולבתי סוהר.

אני רוצה לספר על המקרה של השכן שלנו. קראו לו דוד קרוק, שכן שישבנו אתו יחד בעלית הגג כשעברנו את הפוגרומים. היתה לו חנות נעלים ועורות. כשבאו הרוסים הוא הכניס את הכל למרתף והתחיל למכור נעלים מהצד בשוק השחור. היתה שם יהודיה אחת והיא הלשינה עליו. לקחו את היהודי הזה והובילו אותו דרך כל העיר כבול בשלשלאות. זה היה משהו נורא. כל העיר הלכה אחריו. היהודי הזה היה ממשפחה מאד טובה, מאחת המשפחות הידועות בעיר, משפחת קרוק. אנשים גם אדוקים אבל גם בעלי ממון, היו חסידים, היו נותנים לעניים, אנשים מאד חשובים בעיר. היהודי הזה נלקח לבית סוהר בסאמבור וישב שם עד פרוץ המלחמה. כפרצה המלחמה הוא יצא מבית הסוהר וחזר הביתה ושמח מאד שהגרמנים שחררו אותו. כעבור זמן קצר פרצה מחלת טיפוס, עוד היינו בבית שלנו, עוד לא בגיטו. אשתו נלקחה לבית חולים ומתה שם, בן אחד גם כן. עברנו לגיטו והוא עבר למקום אחר. אנחנו יצאנו מהבית שלנו, הלאימו את הבית. אני ראיתי איך מוציאים אותו מהבית, הם גרו מולנו בגיטו.

...כל העיר הצטערה, במיוחד עליו. אני זוכרת חברה לי מבית הספר שאבא שלה היה יהודי קצין בצבא הפולני. הוציאו את כל המשפחה לסיביר. הבת הלכה יחד אתי לבית ספר עממי והשניה היתה באוניברסיטה. זו היתה משפחה אמידה מאד. אחר כך הם שלחו לנו מכתבים לבית ספר שהם בסיביריה ובקושי חיים, אבל הם נשארו בחיים. היא נמצאת באחד הקיבוצים עכשיו החברה הזאת שלי.

מה שהיה עוד בשבילי משמעותי. אחות של אמי התחתנה עם בן השכן, שהם היו אחת המשפחות העשירות בעיר. איך שהם התחתנו ואיך שהם הסתדרו זה היה בגדול. בפרעות הרגו את אחד האחים של המשפחה ואת האבא הזקן יחד עם אבא שלי ועם אח שלי.

ש. איזה מוסדות יהודיים היו עוד בעיר או בכלל משהו יהודי?
 ת. היו הרבה מוסדות יהודיים והיתה עזרה גדולה לעניים. 'תלמוד תורה' זה היה משהו בגדול. היו הרבה 'חדרים' שילדים יהודים למדו וקבלו מזון. היה נהוג שהילדים לומדים בבית ספר פולני. היתה עזרת נשים. אני יודעת שבזמן המלחמה פתחו חדרי אוכל לאנשים שיהיה להם מזון, עזרה ראשונה. הרבה הרבה עזרו לאוכלוסיה העניה הזקוקה לעזרה. מה שהיה מול הבית שלנו קראו לזה פרייך (מועדון סוחרים) שזה היה מועדון של הסוחרים שאבא שלי היה אחד החברים במועדון. ידעתי שהם הולכים תמיד למועדון. מועדון הסוחרים היה במרחק כמאה מטר מאתנו והמועדון הזה נהפך אחר כך ליודנראט. אנחנו בבית שלנו ידענו בדיוק מה שנעשה ביודנראט. ראינו את פלוגות הסער ואת פלוגות העבודה, וראינו מתי שבאים ה-ס.ס. לחפש אנשים. אנחנו ידענו, הרגשנו מיד, והצעקות שיצאו משם.

בית מרחץ היה בכל מקום. היו גם אמבטיות שהייתי הולכת עם אמא לאבמטיה, והיה שם מקוה לנשים. לבחורים היה מקוה אז כולם היו הולכים. הסבא היה לוקח ילד אחד, האבא היה לוקח ילד שני והיו

הולכים לשם. היו יוצאים משם אדומים כמו סלק. כל היהודים ביום ששי היו חוזרים עטופים במגבת, אדומים כמו סלק.

ש. סך הכל היו לכם חיים טובים לפני המלחמה?

ת. אני לא יודעת מה הם הרגישו. אני בתור ילדה מה יכולתי לדעת? היה לי טוב.

היה שוק במרחק כחמישים מטר מהבית שלנו. שם היה מלא יהודים ויהודיות עם הדגים. הן ישבו ככה עם החצאיות הרחבות והמשפחות ומכרו כל מיני. מצד אחד היה קצב, אני זוכרת אותו, שהיו הולכים אליו לקנות בשר. הודק קראו לו. היתה שם איזו קפיטריה ליד זה. מול החנות שלנו היתה כנייפה. כנייפה זה מועדון לילה כזה שהיו משחקים וכל פעם בקעו משם צעקות. היו משתכרים. וגם יהודים, בעלי הבית, היו משתכרים והיו שם זונות. אמא אמרה לי: לכי מפה! כדי שלא אראה.

ש. מה היה המעמד של היהודים בעיר? איך הסתכלו הגויים על היהודים, בכבוד?

ת. לפי דעתי ליהודים היה מעמד הרבה יותר טוב מאשר לגויים. הם היו בכל מקום, היו לנו חנויות בכל מקום. הגויים היו באים מהכפר עם הסלים על הכתף, עם החלב והחמאה והגבינות שהיו מביאים, עם הביצים. הם הלכו בנעלים שהם עשו אותם מקש. היו באים ומחליפים וקונים בגדים. המון המון חנויות יהודיות היו, על כל צעד ושעל ראית יהודים. חנות של גויים אני רק זוכרת שנפתחה בזמן המלחמה. בשכונה שלי לא היו לפני.

ש. מתי הכל מתחיל בעצם?

ת. כששומעים ביום ראשון ב- 22 ליוני 1941, עוד לפנות בוקר שומעים הפצצות והפגזות ורואים מרחוק שהכל בוער. לא ידענו כי זה היה פתאומי. אחי היה בנשף ריקודים והוא חזר בשלוש לפנות בוקר ואמר:

פרצה מלחמה. זה מה שאני זוכרת. התחילו להפגیز. באו במטוסים והרבה לא הפציצו. אבל מה שכן קרה, שהרוסים לא רצו להשאיר את העיר כמו שהיא, כי היא היתה עיר מלאת נפט ומלאת אוצרות באדמה כמו שעוה, גז, נפט, בנזין וציסטרנות (מיכלים גדולים עם בנזין). בשעה שתיים הכל התחיל להתפוצץ. היה פיצוץ אחרי פיצוץ. היה שם מכרה שעוה שהוא ממעמקי האדמה התפוצץ. ברחוב לויקסוביצה היה לסבא שלי בית עם חנות וזה בער. הרחובות התחילו לבעור. אנשים רצו וברחו. אומרים שרק אשה אחת זקנה שלא הצליחה לברוח נשארה. כשהגיע הלילה השריפה היתה כל כך גדולה, כי לא ידעו איפה בוער ואיפה לא, לא ידעו לאן לרוץ קודם כי בכל מקום בער. תחנת החשמל עד ללבוב נתנה חשמל, ועד ללבוב היה חושך. הפציצו את תחנת החשמל. הפצצות נפלו מעל הראש שלנו והכל בער מסביב. אנשים היו כאחוזי תזזית. אף אחד לא ראה אף פעם דבר כזה. הכל בער, לא היה לאן לברוח ולאן לרוץ. אלה רצו לפה ואלה רצו לשם. זה נמשך הרבה זמן כי נפט ובנזין בוערים הרבה זמן. הבארות האלה בערו עוד הרבה הרבה זמן עד שזה נפסק.

ש. מה היה אתכם?

ת. לא היה לנו לאן ללכת. בכל מקום בער. נשארנו בבית. זה היה ביום ראשון. התברר שהרוסים הוציאו גם את העצים. בהרי הקרפטים היו המון עצים. במשך השנתיים הם התחילו לעקור את העצים. אני לא יודעת למה הם עשו את זה. באביב שאחרי השריפה (או לפנייה) מי הנהר מאד געשו וכיסו אולי חצי עיר. מי שגר על שפת הנחל - כולם טבעו. המצב היה מאד קשה כי הכפריים מהכפרים באו לעיר, כי לא היה להם מה לאכול, הכל נשטף. הרעב התחיל כבר מהתחלה, גם בגלל המים, גם בגלל זה שלא היה מקום עבודה לאנשים כי הכל נשרף ואנשים נשארו בלי כלום. לא רק בגלל הגרמנים.

ש. גם אתם נשאתם בלי כלום?

ת. קודם כל היה לנו שק קמח. אמא אמרה שלעת צרה שיהיה. היתה לנו הורטובניה. האח שלי עשה. בבית נשאר סוכר, קמח ושמן, נשאר הרבה. קצת חילקנו לסבתא ולדודים ולקרובים. שנה שלימה כמעט היה לנו פחות או יותר מה לאכול. אחר כך התחלנו למכור, כי ממילא לגיטו אי אפשר היה להעביר.

ש. הגיטו כבר היה?

ת. עוד לא. בגיטו היה צריך להצטמצם בחדר אחד. אז התחלנו למכור דברים ולהוציא. לסבתא היו קצת דברי ערך וכסף. בינתיים סבתא חלתה, נשכבה במיטה ומתה. היא לא החזיקה מעמד. אחר כך בא הפוגרום הגדול וזו היתה צרה מאד גדולה. אז הרגו מאתיים ששים איש, רצחו. אני לא רוצה לספר את זה כי אני מאד מתרגשת וזה מאד כואב לי. ב'יד ושם' זה בטח מתואר טוב מאד.

ש. זה הפוגרום של יולי?

ת. כן, הפוגרום של 4 ביולי. והבן שלי נפל ב- 4 לאוגוסט. אחי ואבי נהרגו ב- 4 ליולי 1941. סבא מת ב- 4 ליולי 1942 והבן ב- 4 לאוגוסט 1978 ברמת הגולן. כאילו בכך נסגר המעגל.

ש. אני לא רוצה לחטט בפצעים שלך ואני רואה שקשה לך לספר. באופן גלובאלי לגמרי.

ת. אחרי הפרעות אספנו את המתים ועשינו קבר אחים, עם הבגדים ועם הכל. עכשיו בית הקברות כבר איננו, מחקו אותו.

ש. מי נשאר אחרי האקציה?

ת. נשאר האח הבכור, אמא ואני. בינתיים תקף טיפוס את העיר ואמא חלתה בטיפוס ולקחו אותה לבית חולים. בבית החולים לא היה מה לאכול. אני הייתי הולכת ועושה לה קצת אוכל ושולחת לה. אכלו את האוכל והתברר שלא נתנו לה. ואני לא העליתי על הדעת שאני צריכה לישון

אצלה. בסוף שאלתי: אמא, מה אכלת היום? היא אמרה: לא הבאת לי שום דבר. אמרתי: זה לא נכון, אני הבאתי לך, לא נתנו לך? אמרה: לא. אמרתי לה: תעמדי על יד החלון. אם אני מביאה לך אוכל - תאכלי. הלכתי לכפרים לידידות שלנו שהכרנו אותן, ומוציאה הכל מהבית של סבתא ומהבית שלנו, ומחליפה בקמח ותפוחי אדמה. מה שיכולתי להשיג אצלם. הייתי בבית של ידידה אחת. היא ברצון החליפה, נתנה לי שני קילו תפוחי אדמה בעד חליפה של אבא וכדומה. זה היה טוב בשבילה ובשבילי.

ש. זה היה הכל עדיין בבית?

ת. עדיין בבית. ככה הוצאנו לאט לאט מה שיש. אמא חזרה מבית החולים. אני זוכרת שהיא אמרה לי שהיא מאד רעבה. אחרי טיפוס צריך לאכול טוב. אמרתי שצריך לא לחסוך ולקחת מה שיש. מה שישאר - ישאר. קודם כל, הדודה, אחות של אמא, שהיה לה בית מסודר ועשיר, כשרק התחתנה אז מכרו את הכל לאט לאט כדי להתקיים, כי היה לה ילד, היו משפחות. למרות שהם היו עשירים מאד, אבל אין חנות להכנס לקנות אוכל. מה שהיה לאט לאט מכרו. אני זוכרת שעוד היו לנו צנימים, עוד היה שמן, עוד היה קצת סוכר, היה קמח. זה דברים שאסור היה שמישהו ידע שיש לנו ושנחנו מוכרים, אחרת היו באים. בינתיים סבא מת וסבתא כבר מתה. הגיע הזמן לשים טלאי צהוב על היד. אני בדיוק זוכרת את המידות: עשרים ס"מ גודל, מגן דוד כחול.

ש. זה היה טלאי לבן?

ת. זה היה סרט לבן עם מגן דוד שענדנו על יד שמאל. מגיל מסוים כל אחד היה חייב לענוב אותו.

אחרי האקציה הראשונה הם הלכו לעשירים. הם חיפשו רק את העשירים, לא את העניים. אחרי שהוציאו את העשירים הם הביאו משאיות מכוסות

ברזנט שחור, העמיסו מה שיכלו, מה שנראה היה להם חשוב. אסור היה שתהיה ידית, את כל ידידות הניקל, זהב וכסף היה צריך להביא. אסור היה שיהיה משהו לבן אדם, הכל צריך היה למסור. אחרי שהם רוקנו את הבתים של העשירים הם נתנו לאספסוף חופש, מה שנשאר מותר לשדוד ולהרוס ומותר הכל. זו היתה האקציה השניה.

אחר כך היתה עוד אקציה שהיודנראט התחיל להתארגן. התחילו לקחת את האנשים לעבודה. זה הכל עדיין לפני הגיטו. פלוגות פלוגות של אנשים היו יוצאות לעבודה. למשטרה האוקראינית יצאה קבוצת עובדים, לשווצפוליצאי רייטרצוג, למשטרה האוקראינית, ל- ס.ס., לפלוגות עבודה. הנשים היו מיועדות לעבוד בניקיונות כמשרתות, את היפות היו מוציאים כזונות בשביל החיילים. עשו כל מיני חפירות, כל מיני עבודות, קונטייגנטים של עבודה. נניח, היה צריך לחפור מטר מרובע לפי מה שהם אומרים. אז התארגנו יהודים וקראו להם יודנראט. נכון הוא שבהתחלה הם חשבו שיוכלו לעזור, אבל הם הפכו בסוף לכלבים שלהם, הפכו לכלי שרת שלהם.

ש. אמרת שהיודנראט היה ליד הבית שלכם.

ת. הייתי רואה את הפלוגות איך שהן יוצאות, ידענו שאלה הולכים לפה ואלה לשם. ראינו הכל מהמחבוא שלנו. אחרי הפוגרום ידענו שאין מה לשבת בבית. השארנו את הבית פתוח כדי שיחשבו שאין אף אחד ועלינו למעלה לעלית הגג. אסור היה להיות בבית.

לילה אחד ירדנו לבית וישנו שם. כנראה שהיה קצת אור. נכנסו שלושה גרמנים מהוורמכט (הגנה אזורית) על סוסים. אני זוכרת אותם, גבוהים, יפים, באמת בחורים אחד אחד. הם אמרו שהיה אור בחלון. ואמא התנצלה, דיברה אתם בגרמנית. ובכלל השיחה היתה מאד מענינת, הם מאד נהנו לדבר אתה. היא סיפרה להם על הפוגרום שהרגו את בעלה ואת בנה. והם אמרו שברבריות כזאת הם עוד לא ראו. בהתחלה זה עוד

לא היה כל כך משוכלל. בסוף היא הוציאה סבונים שהיו לה ונתנה להם במתנה סבון וכלי גילוח שהיו לנו. הם מאד הודו לה. בסוף היא אומרת להם שהיא יהודיה. אז, אחרי כל הסיפור שסיפרה, הם לא תפסו שהיא יהודיה, כל כך היה להם נעים לדבר אתה. הם אמרו: חבל מאד, כי אנחנו נשמיד את כל היהודים. זה מה שהם אמרו, ואני כבר ידעתי את זה בהתחלת 1941, שישמידו את כל היהודים, אף אחד לא ישאר בחיים. הם אמרו: חבל מאד שאת אשה כל כך יפה, כל כך נעים היה לנו לשוחח אתך, חבל שאת יהודיה כי ישמידו את כל היהודים. אני כל כך זכרתי אותם. הם היו יפים כאלה.

ש. על מה את חושבת ברגע הזה? שיחה כל כך נעימה ותרבותית, שלושה אנשים מתורבתים מדברים עם אמא שלך באותה רמה. ובסוף הוא אומר את זה ככה שישמידו את כל היהודים. מה את באותו רגע חושבת?

ת. אני אומרת לך שאני עוד היום זוכרת אותם בתור יפים כאלה, בעיני הם היו נחמדים כאלה.

ש. אבל משפט כזה מכניס אתכם לפחד?

ת. מה אפשר לעשות? כלום. מה יכולנו לעשות?

ש. האם ישבתם לדבר על זה אם אפשר לעשות משהו?

ת. אני יודעת שלא היה לאן לברוח, אנשים ברחו להונגריה.

ש. אותי מעניין האם ביניכם דיברתם על מה צפוי ומה יהיה.

ת. אנחנו ידענו. דיברנו בינינו, אבל לא היה לאן ללכת, לא היה מה לעשות.

(חסר חלק) ...בשלב זה היינו אחרי הפוגרום. אני הייתי מעולפת ממש. שבוע ימים הייתי בלי הכרה. עד שהתאוששתי והרמתי את הראש וראיתי את הדם שהוא לא נמחק ואת הילד הזה, נזכרתי איזה ילד זה. זה היה צייד שלמד לירות ברובה, הוא היה בקבוצת יורים, הוא אחר כך למד חייטות. והוא היה מוכשר שגעון של כשרון. רצו לקחת אותו